

Robert Witak

(Oddział Instytutu Pamięci Narodowej w Łodzi)

WŁODZIMIERZ BĄCZKOWSKI OCZAMI CIA. RAPORT INFORMACYJNY Z 10 MAJA 1949 R.

Otym, że w archiwach służb wywiadowczych jest mnóstwo ciekawych dokumentów, nie trzeba nikogo przekonywać. W ich zasobach znajduje się też wiele materiałów dotyczących Polski i jej obywateli. Do tej grupy należy zaliczyć prezentowany poniżej tajny raport CIA na temat Włodzimierza Bączkowskiego, znanego głównie z działalności prometejskiej¹.

Wspomniany dokument został udostępniony przez Centralną Agencję Wywiadowczą² na wniosek Bartosza Rutkowskiego, który następnie zamieścił go w czasopiśmie „Nowy Prometeusz”³. Dlaczego więc warto jeszcze raz go opublikować? Raport z 10 maja 1949 r. nie został bowiem odpowiednio opracowany, choć zawiera przeinaczenia, błędne informacje lub po prostu takie, które należy szerzej wyjaśnić. Jest to interesujący materiał, aczkolwiek nie stanowi przełomu w badaniach nad postacią Bączkowskiego czy w ogóle nad prometeizmem. Na trzystronicowy raport należy zwrócić uwagę nie tylko ze względu na zawarte w nim wiadomości (prawdziwe i błędne), lecz także z uwagi na czas jego powstania i ocenowanie dużej wstępnej części mimo upływu przeszło 60 lat.

Z powodu ww. cenzury nie wiadomo, gdzie i kiedy informacje zamieszczone w omawianym dokumencie zostały pozyskane, a także przez kogo i od kogo oraz jak oceniana

¹ Na temat ruchu prometejskiego zob. np.: P. Libera, *II Rzeczpospolita wobec ruchu prometejskiego*, Warszawa 2013; *Ruch prometejski i walka o przebudowę Europy Wschodniej (1918–1940). Studia i szkice*, red. M. Kornat, Warszawa 2012; S. Mikulicz, *Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1971; R. Witak, *Tajne wojny służb specjalnych II RP. Działalność Ekspozytury nr 2 Oddziału II Sztabu Głównego WP w latach 30. XX w.*, Łódź 2014.

² CIA, *Information Report, 10 May 1949*, <https://www.cia.gov/library/readingroom/document/cia-rdp83-00415r002900080004-7>.

³ *Raport informacyjny CIA dotyczący Włodzimierza Bączkowskiego z 10 maja 1949 roku*, oprac. B. Rutkowski, „Nowy Prometeusz” 2016, nr 9, s. 141–146.

jest wartość źródła dla celów wywiadowczych. Nie wiemy również, kiedy i dlaczego (lub w jakim celu) amerykańskie służby (nie tylko powołana w 1947 r. CIA) zainteresowały się Bączkowskim. Chociaż nie można odmówić źródłu wiedzy, to jednak jakość podanych przez nie informacji wzbudza uzasadnione wątpliwości, czy było ono świetnie zorientowane w temacie.

W przypisach do tekstu znajdują się co prawda dane biograficzne Włodzimierza Bączkowskiego, warto jednak w tym miejscu nieco szerzej przybliżyć jego życiorys.

Urodził się 26 marca 1905 r. w rejonie jeziora Bajkał na Syberii. Był synem Włodzimierza i Zofii, bratem Maksymiliana, Feliksa, Zofii, Czesława i Heleny. Ojciec, polski zesłaniec, pracował w Zabajkalskiej Kolei Żelaznej, w której zajmował stanowisko naczelnika warsztatu naprawy lokomotyw na stacji Borzia. Ponadto był założycielem Górniczo-Przemysłowego Towarzystwa Bączkowski i Co. Praca na kolei oraz wydobywanie minerałów pozwalały rodzinie na dosyć dostatnie życie⁴.

Poważne zmiany w życiu Bączkowskich nastąpiły w 1917 r., kiedy rewolucja zburzyła stary porządek, a z nim pozycję rodziny. Ratunkiem – tak jak dla wielu Rosjan – okazała się emigracja do Mandżurii, gdzie przyszło im spędzić pięć lat. Zamieszkali prawdopodobnie w Harbinie, a ojciec pracował w miejscowości Cycykar (obecnie Qiqihar w Chinach) – być może później przeniosła się tam cała rodzina⁵. W 1925 r., rok po zdanej maturze, Włodzimierz Bączkowski wraz z bliskimi został repatriowany do Polski – jak tłumaczył – „z powodu całego szeregu zmian politycznych, jak np. zwiększenie wpływów bolszewickich w Trzech Wschodnich Prowincjach Chin, utrudniających przebywanie obywatelom polskim w tym kraju”⁶. Rodzina Bączkowskich zamieszkała w rejonie Pińska.

Włodzimierz z kolei skierował swoje kroki na Uniwersytet Warszawski, na którym rozpoczął studia prawnicze, ale po roku nauki, w 1926 r., przeniósł się na Wydział Humanistyczny. Pięć lat później uzyskał magisterium z filologii angielskiej⁷.

Okres warszawski to nie tylko studia, ale i początek zaangażowania Bączkowskiego w sprawy Orientu. Z uwagi na dużą wiedzę na temat Rosji i Azji Wschodniej oraz znajomość języków obcych szybko związał się z Instytutem Wschodnim w Warszawie. Placówka ta pełniła funkcję naukowo-badawczą, wydawała publikacje i popularyzowała tematykę szeroko rozumianego Wschodu⁸.

Z działalnością IW łączy się kwestia Orientalistycznego Koła Młodych (powstałego z inicjatywy Władysława Pelca lub Tadeusza Hołówki), którego współzałożycielem i przewodniczącym był Bączkowski⁹. Ze względu na dużą zbieżność prac OKM i IW, obie organizacje blisko ze sobą współdziałały, a Włodzimierz od 1930 r. pracował w IW (od kwietnia 1939 r. jako kierownik prac społeczno-politycznych)¹⁰.

⁴ B. Rutkowski, *Włodzimierz Bączkowski – publicysta*, „Nowy Prometeusz” 2015, nr 7, s. 93; J. Kłoczowski, P. Kowal, *O Włodzimierzu Bączkowskim* [w:] W. Bączkowski, *O wschodnich problemach Polski*, Wrocław 2005, s. 8.

⁵ J. Kłoczowski, P. Kowal, *op. cit.*, s. 9.

⁶ Cyt. za: B. Rutkowski, *op. cit.*, s. 93.

⁷ *Ibidem*, s. 94.

⁸ Szerzej o Instytucie Wschodnim i OKM zob. I.P. Maj, *Działalność Instytutu Wschodniego w Warszawie 1926–1939*, Warszawa 2007.

⁹ B. Rutkowski, *op. cit.*, s. 94.

¹⁰ J. Kłoczowski, P. Kowal, *op. cit.*, s. 10; A. Peplowski, *Wywiad Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie 1939–1945*, Warszawa 1995, s. 173.

Bączkowski silnie zaangażował się w działalność wydawniczą i publicystyczną. Spod jego pióra jeszcze przed II wojną światową wyszło wiele artykułów poświęconych tematyce wschodniej, a szczególnie ukraińszawczej. Z biegiem lat poruszał również zagadnienia sowietologiczne i stosunków międzynarodowych (także w perspektywie historycznej). Bączkowski był orędownikiem kompromisu polsko-ukraińskiego w II Rzeczypospolitej. Komunistyczną Rosję postrzegał jako zagrożenie dla Polski, toteż łatwo przyszło mu zaangażować się w działalność ruchu prometejskiego, którego celem – według Józefa Piłsudskiego – było „rozerwanie Rosji po szwach narodowościowych”.

Od strony wydawniczej postać Bączkowskiego wiąże się głównie z pismami: „Wschód-Orient”, „Biuletyn Polsko-Ukraiński”, „Problemy Europy Wschodniej” oraz „Myśl Polska”. Pierwsze z nich („Wschód-Orient” lub po prostu „Wschód”) to niskonakładowy kwartalnik wydawany przez OKM (być może z inicjatywy MSZ¹¹) od lipca 1930 r. do marca 1939 r. Bączkowski od jego numeru drugiego pełnił funkcję redaktora naczelnego (przejął zadanie po Jerzym Giedroyciu). Periodyk skierowany był w dużej mierze do zagranicznego czytelnika, dlatego niewielką liczbę jego egzemplarzy wysyłano poza Polskę, a teksty pisano w językach polskim, francuskim i angielskim. Z kolei „Biuletyn Polsko-Ukraiński”, również redagowany przez Bączkowskiego, wydawany był przez Stowarzyszenie Polsko-Ukraińskie. Ukazujący się od września 1932 r. do końca 1938 r. jako miesięcznik, a potem tygodnik, stał na stanowisku potrzeby porozumienia polsko-ukraińskiego w ramach II RP. Kres „Biuletynu” wynikał m.in. ze zmian zachodzących we władzach państwowych. Zaostrzenie kursu wobec mniejszości, czego przejawem było m.in. odwołanie Henryka Józewskiego ze stanowiska wojewody wołyńskiego, sprawiło, że „Biuletyn” w styczniu 1939 r. został zastąpiony miesięcznikiem „Problemy Europy Wschodniej”. Z pismem związany był Bączkowski, aczkolwiek zmieniła się jego linia ideowa i poszerzono zakres poruszanych zagadnień, co w konsekwencji spowodowało zmniejszenie ilości treści dotyczącej kwestii ukraińskich i właściwie usunięcie jej jako problemu polityki wewnętrznej II RP. Od lutego 1936 r. do 1939 r. ukazywał się dwutygodnik „Myśl Polska”. Periodyk skierowany był do bardziej prawniczego czytelnika i obok problematyki polskiej omawiał ukraińską, jednak nie stanowiła ona takiego priorytetu jak we wspomnianych powyżej pismach. Kwestia ukraińska była tylko jedną z ważnych spraw do załatwienia na drodze do siły, wielkości i mocarstwowości Rzeczypospolitej¹².

¹¹ J. Kłoczowski, P. Kowal, *op. cit.*, s. 10.

¹² O pismach zob. np.: P. Libera, „*Biuletyn Polsko-Ukraiński*” (1932–1938) – pismo ruchu prometejskiego, „*Kyjiwski Polonistyczni Studiji*” 2011, t. 18, s. 33–41; W. Bączkowski, *Karta z historii stosunków polsko-ukraińskich. Biuletyn Polsko-Ukraiński*, „*Niepodległość*” 1986, t. XIX, s. 116–129; M. Gączkowski, „*Biuletyn Polsko-Ukraiński*” wobec polskich władz państwowych (1932–1938), „*Kyjiwski Polonistyczni Studiji*” 2011, t. 18, s. 42–48; M. Kornat, *O polsko-ukraiński dialog polityczny. Idee programowe „Biuletynu Polsko-Ukraińskiego” (1932–1938)* [w:] *Giedroyc a Ukraina. Ukraińska perspektywa Jerzego Giedroycia i środowiska paryskiej „Kultury”*, red. M. Semczyszyn, M. Zajączkowski, Warszawa–Lublin–Szczecin 2014, s. 28–63; B. Rutkowski, *op. cit.*, s. 94; J. Kłoczowski, P. Kowal, *op. cit.*, s. 10–13; A. Peplowski, *op. cit., passim*; A. Chojnowski, *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939*, Warszawa–Wrocław 1979, s. 192–195, 232–234. Warto również zwrócić uwagę na inne pisma związane z Jerzym Giedroyciem w kontekście końca lat trzydziestych. Zob. np. P. Libera, *Ocena polityczna grupy „Polityki” przez Oddział II Sztabu Głównego w 1938 r.*, „*Zeszyty Historyczne*” 2010, z. 171, s. 142–147.

Sam Bączkowski tak pisał o wymienionych periodykach: „BPU» postulował koncepcję niepodległości Ukrainy naddnieprzańskiej, roztrząsał sprawy stosunków polsko-ukraińskich w państwie polskim, sporo miejsca udzielał polityce Moskwy na Ukrainie Sowieckiej, walce z komunizmem i moskalofilami-Rusinami. Tematyka niepolityczna obejmowała literaturę, historię, sztukę, sprawy kościołów, kronikę bieżących wydarzeń w życiu ukraińskim, w stosunkach polsko-ukraińskich itd.

Miesięcznik «Problemy Europy Wschodniej» pod względem tematyki ukrainistycznej stanowił ciąg dalszy BPU. Jako novum pismo obejmowało problemy całego rejonu Europy Wschodniej. [...] «Wschód-Orient» [...] poświęcony sprawie wyzwolenia uciskanych narodów imperium Rosji, w tym Ukrainie Sowieckiej i zagadnieniom Wschodu w ogóle [...], dwutygodnik «Myśl Polska» [...], w którym obok polskiej problematyki politycznej i kultury duchowej, sporo miejsca udzielano prometeizmowi i ukrainistyce w duchu «BPU»¹³.

Wszystkie te periodyki wpisywały się w działalność prometejską części polskich polityków i urzędników, a szczególnie wywiadu wojskowego. Z jego ramienia Ekspozytura nr 2 Oddziału II Sztabu Głównego WP w różny sposób, często finansowo, zakulisowo wspierała inicjatywy prometejskie, choć sam prometeizm nigdy oficjalnie nie stał się elementem polskiej polityki. Poglądy, badania i bliskie kontakty naszego bohatera z wywiadem spowodowały, że po wybuchu II wojny światowej Bączkowski znalazł się w Rumunii wraz z oficerami Oddziału II¹⁴.

Rumuński okres Bączkowskiego charakteryzuje się z jednej strony zacieśnianiem kontaktów z wywiadem (praca dla Ekspozytury „R” w Bukareszcie), a z drugiej – ukierunkowaniem badawczym na sowietologię oraz ZSRS jako element polityki międzynarodowej. Jednym z rezultatów jego pracy (wraz ze Zdzisławem Miłoszewskim) były „Sprawy sowieckie” – tajny biuletyn drukowany co tydzień w językach polskim i francuskim, a prawdopodobnie także memoriał *Zagadnienie narodowościowe ZSRR jako czynnik polskiej (oraz sojuszników) polityki wobec Sowietów*¹⁵.

Zagadnieniem wciąż wymagającym zbadania jest aktywność Bączkowskiego w ruchu prometejskim w czasie wojny. Badania Jana J. Bruskiego wskazują, że ważnym tutaj wątkiem byli Ukraińcy i wywiad brytyjski (Bączkowski był zwolennikiem współpracy z MI6, która zresztą interesowała się prometeizmem i ruchami politycznymi mniejszości narodowych w ZSRS¹⁶). Z kwestiami tymi wiąże się również – pojawiający się wówczas w rozmowach polityków – pomysł federacji Polski, Ukrainy i Litwy, a także podjęcie przez Rząd RP na Uchodźstwie problemu ukraińskiego¹⁷.

¹³ W. Bączkowski, *Karta z historii...*, s. 116.

¹⁴ J.J. Bruski, *Londyn–Bukareszt–Stambuł. Przyczynek do działalności Włodzimierza Bączkowskiego w latach 1939–1940*, <http://nowyprometeusz.pl/londyn-bukareszt-stambul-przyczynek-do-dzialalnosci-wlodzimierza-baczkowskiego-w-latach-1939-1940> (dostęp 11 II 2017 r.; drukiem: „Nowy Prometeusz” 2013, nr 5, s. 179–210); B. Rutkowski, *op. cit.*, s. 94; J. Kłoczkowski, P. Kowal, *op. cit.*, s. 17.

¹⁵ B. Rutkowski, *op. cit.*, s. 96; J.J. Bruski, *op. cit.*

¹⁶ S. Dorril, *MI6. Fifty Years of Special Operations*, London 2000, s. 185–248.

¹⁷ J.J. Bruski, *op. cit.* W początkach 1940 r. Komitet dla Spraw Kraju zalecał premierowi Władysławowi Sikorskiemu powołanie w ramach WP oddziału ukraińskiego, nawet w formie jednostronnej inicjatywy, jeśli nie udało się osiągnąć porozumienia z politykami ukraińskimi. M. Kwiecień, *Kilka dokumentów z dziejów ruchu prometejskiego lat drugiej wojny światowej*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2014, nr 7, s. 338. Kwestia federacji i rozwiązania problemu ukraińskiego jest tym

Wiele wskazuje, że polskie władze, a przynajmniej ich część (mimo powrześniowej zmiany decydentów), usiłowały odbudować swoją pozycję w ruchu prometejskim, a Bączkowski był jedną z najważniejszych osób potrzebnych do realizacji tego celu. Stąd też jego wyjazdy do Londynu, Włoch (prawdopodobnie) i Stambułu, a także kontakty z Rumunami oraz przedwojennymi działaczami prometejskimi różnych nacji¹⁸.

Punktem zwrotnym dla idei prometejskiej, a więc i samego Bączkowskiego, była klęska Francji. W połowie 1940 r. rządowe plany szerszego wykorzystania przeciw Sowiecom nierosyjskich narodów definitywnie upadły¹⁹. Porzucono również pomysły alianckiego ataku na Kaukaz²⁰. Jesienią 1940 r. Bączkowski – śladem polskich dyplomatów – wyjechał z nieprzyjaznej już Rumunii do Stambułu. Turcja nie okazała się jednak bezpieczną przystanią, a Włodzimierz – z brytyjską pomocą – przedostał się do Jerozolimy. Tam odnowił kontakty z polskim wywiadem i podjął pracę w Ekspozyturze „T” Oddziału II Sztabu Naczelnego Wodza, w którym redagował informacje na tematy sowieckie i bliskowschodnie²¹. Być może realizował przez to zadania placówki, która miała prowadzić rozpoznanie na kierunku rosyjskim. Jednakże częste angażowanie się w inne sprawy odciągało ją od zasadniczych zadań²².

Kilkuletni pobyt w Palestynie był owocny zarówno pod względem pisarskim, jak i działalności niejawniej, w ramach której nawiązał nowe kontakty (m.in. z późniejszymi dwoma pierwszymi prezydentami Izraela: Chaimem Weizmanem i Icchakiem Ben Cwim). W Ekspozyturze „T” pracował jedynie dwa lata. Z dużą dozą prawdopodobieństwa można jednak założyć, że w jakiś sposób kooperował z polskim wywiadem (lub jego oficerami) już po zwolnieniu go z ww. jednostki – gdy chciał zaciągnąć się do armii

ciekawsza, że rząd londyński pracował również nad koncepcją federalizacji Polski i Czechosłowacji. Zob. np. T. Kisielewski, *Federacja środkowoeuropejska. Pertraktacje polsko-czechosłowackie 1939–1943*, Warszawa 1991; M.K. Kamiński, *Edvard Beneš kontra gen. Władysław Sikorski. Polityka władz czechosłowackich na emigracji wobec rządu polskiego na uchodźstwie 1939–1943*, Warszawa 2005; J. Skodlarski, *Epilog układu Sikorski–Beneš. Z dziejów polsko-czechosłowackich w latach 1939–1949*, Łódź 1988. Osobną kwestią, choć współgrającą w pewnym stopniu z polskimi działaniami, były brytyjskie koncepcje powołania unii państw Europy Środkowej, nad którymi pracował wywiad brytyjski (m.in. federacji naddunajskiej, związku opartego na katolicyzmie lub antybolszewizmie). Zob. S. Dorril, *op. cit.*, s. 165–184.

¹⁸ J.J. Bruski, *op. cit.* W lutym 1940 r. w Stambule doszło do spotkania czterech prometeistów (Dżafara Sejdamera – Tatar, Ajasa Ischaky’ego – Tatar, Saida Szamyla – góral kaukaski, Bączkowskiego), na którym „w stosunku do Ukrainy postanowiono przyjąć zasadę niezależnego państwa ukraińskiego, lecz w granicach dyktowanych interesem Polski, Krymu, Turcji i Kaukazu, a więc tzw. Zachodniej Ukrainy, Kubania, Azowskiego Morza oraz pasa na p[ó]ln[oj]c od Perekopu”. *Protokół posiedzenia „kielnicznego centrum” prometejskiego w Stambule, 12 II 1940 r.* [w:] J.J. Bruski, *op. cit.* Również w: M. Kwiecień, *op. cit.*, s. 339–343. Zdzisław Miłoszewski stworzył projekt działań prometejskich, według którego Bączkowski zostałby skierowany do pracy w Turcji, głównie w Stambule, jako urzędnik ambasady w Ankarze. Zob. *List Zdzisława Miłoszewskiego do amb. Adama Tarnowskiego z 1940 r.*, „Nowy Prometeusz” 2011, nr 1, s. 189–196.

¹⁹ Wprost wyraził to w depeszy premier Władysław Sikorski: „Wszelkie posunięcia idące na rozbiście Rosji wykluczone”. Cyt. za: J.J. Bruski, *op. cit.* Jeszcze w końcu maja 1940 r. udało się doprowadzić do podpisania drugiego (pierwszy z 1934 r.) Paktu Konfederacji Kaukaskiej, ale i on nie został zrealizowany. Zob. M. Kwiecień, *op. cit.*, s. 343–345.

²⁰ Szerzej zob. P.R. Robson, *Brytyjskie plany ataku na ZSRR 1939–1941*, Warszawa 2007.

²¹ J.J. Bruski, *op. cit.*; B. Rutkowski, *op. cit.*, s. 96; J. Kłoczowski, P. Kowal, *op. cit.*, s. 18.

²² A. Peplowski, *op. cit.*, s. 145.

oraz w okresie pracy w istniejącym od 1943 r. Centrum Informacji na Wschodzie, podlegającym Ministerstwu Informacji i Dokumentacji, aczkolwiek współdziałającym z armią i jej wywiadem²³. W ramach Centrum Informacji funkcjonowało Biuro Studiów, w którym Bączkowski kierował Referatem Organizacji Studiów Politycznych²⁴. Na ciągłość współpracy z wywiadem wskazywać może fakt włączenia Bączkowskiego w prace Akcji Kontynentalnej (organizacji wywiadowczo-dywersyjnej Ministerstwa Spraw Wewnętrznych)²⁵, której niezwykle ważną postacią był przedwojenny „dwojkarz” – ppłk Jan Kowalewski. Zaangażowanie Bączkowskiego w Akcję Kontynentalną datuje się co najmniej na listopad 1943 r., kiedy został korespondentem (takiej nazwy używano) Akcji²⁶, podlegając bezpośrednio pod Biuro Centralne Akcji w Londynie.

Już po wojnie, 12 września 1946 r., Bączkowski w Jerozolimie został współzałożycielem i sekretarzem generalnym Instytutu Bliskiego i Środkowego Wschodu „Reduta”, który publikował „The Eastern Quarterly” (1948–1953) oraz miesięcznik „Sprawy Bliskiego i Środkowego Wschodu”. Należy jednak zauważyć, że to drugie pismo było właściwie niedostępne – nikły nakład, brak sprzedaży i oficjalnego kolportażu czyniło z niego raczej raport, być może na potrzeby władz emigracyjnych²⁷. Instytut w zamyśle twórców miał być kontynuatorem przedwojennego Instytutu Wschodniego.

W 1948 r. „Reduta”, a z nią Bączkowski, przeniosła się do bezpieczniejszego i spokojniejszego Bejrutu w Libanie. Wszystko wskazuje na to, że publicysta był blisko związany z rządem londyńskim, ponieważ wydano mu paszport dyplomatyczny, zgodnie z którym funkcjonował jako (honorowy) attaché kulturalny poselstwa polskiego rządu uchodźczego w Bejrucie²⁸. Na początku lat pięćdziesiątych „Redutę” przeniesiono do Londynu i zmieniono jej nazwę na Instytut Wschodni „Reduta”²⁹.

W połowie lat pięćdziesiątych nastąpił zwrot w życiu naszego bohatera. Książka *Towards an Understanding Russia*, wydana w 1947 r. w Jerozolimie, miała – jak sam twierdził – otworzyć mu drogę do USA³⁰. Trudno powiedzieć, czy tak rzeczywiście było,

²³ B. Rutkowski, *op. cit.*, s. 96; A. Peplowski, *op. cit.*, s. 150.

²⁴ Biuro Studiów zwane było również Biurem Studiów Bliskiego i Średniego (lub Środkowego) Wschodu. Jego kierownikiem został sowietolog Stanisław Swianiewicz, po rezygnacji którego na początku 1944 r. obowiązki przejął Marek Wajsblum, a po nim, w marcu 1945 r., Bączkowski, który 23 kwietnia obowiązki przekazał konsulowi generalnemu w Jerozolimie Aleksemu Wdziękońskiemu. Celem Biura były studia głównie nad problematyką Bliskiego Wschodu, ale poruszano również kwestie dotyczące ZSRS w perspektywie geopolitycznej: „Jest więc rzeczą całkiem możliwą, że Bl[iski] i Śr[odkowy] Wschód stanie się w okresie likwidacji wojny terenem największych zdrażeń między mocarstwami. Zdrażenia te, angażując interesy rosyjskie, mogą również w znacznej mierze zaważyć na rozstrzygnięciu sporu o naszą pozycję na wschodzie Europy”. Cyt. za: J. Pietrzak, *Polscy uchodźcy na Bliskim Wschodzie w latach drugiej wojny światowej. Ośrodki, instytucje, organizacje*, Łódź 2012, s. 253.

²⁵ Zob. np. A. Peplowski, *op. cit.*, s. 158–179.

²⁶ Do zadań Bączkowskiego w ramach Akcji należała analiza: sytuacji politycznej na Bliskim Wschodzie (szczególnie rywalizacji brytyjsko- oraz amerykańsko-sowieckiej); problematyki południowej Rosji, Kaukazu, Ukrainy, Turkiestanu oraz kwestii żydowskiej (przede wszystkim w związku z polityką brytyjską i sowiecką). J. Pietrzak, *op. cit.*, s. 273.

²⁷ J. Kłoczowski, P. Kowal, *op. cit.*, s. 19; B. Rutkowski, *op. cit.*, s. 97.

²⁸ B. Rutkowski, *op. cit.*, s. 97.

²⁹ I.P. Maj, *op. cit.*, s. 165.

³⁰ B. Rutkowski, *op. cit.*, s. 97.

faktem jednak jest, że publikacja szybko weszła do kanonu lektur National War College w Waszyngtonie i była tam przez trzy lata – do 1950 r.³¹ Wiosną 1955 r. dzięki *first priority visa* Bączkowski wraz z rodziną przeprowadził się (na koszt rządu USA) do Stanów Zjednoczonych, gdzie przez cztery lata pracował w biurze tłumaczeń i analiz druków sowieckich CIA³².

Następnym miejscem pracy Bączkowskiego była Biblioteka Kongresu. Zdaniem wywiadu PRL była to tylko przykrywka, ponieważ CIA rzekomo utrzymywała w tym miejscu tajną komórkę, m.in. zajmującą się kwestią ukraińską (tu właśnie miał pracować Bączkowski). Po dekadzie został przeniesiony (wedle doniesień z powodu posiadania brata w Polsce) do pracy przy katalogu przedmiotowym (*Subject Catalog Division*) tejże biblioteki³³ – ponoć już bez związku z wywiadem. Dwa lata później Bączkowski odszedł na emeryturę. Nie angażował się w życie Polonii amerykańskiej. Zmarł 19 sierpnia 2000 r.

Polski patriota, antykomunista, prometeista, człowiek związany z wywiadem, mający dużą wiedzę i szerokie międzynarodowe kontakty – tak można scharakteryzować Bączkowskiego. Jego lekkie pióro pozwoliło mu na napisanie wielu książek, broszur i artykułów. Ta sfera jego działalności, podobnie jak on sam, nie doczekała się jak na razie monografii³⁴, choć miejmy nadzieję, że wkrótce się to zmieni, zważywszy na coraz większe zainteresowanie jego osobą.

³¹ J. Kłoczowski, P. Kowal, *op. cit.*, s. 19; B. Rutkowski, *op. cit.*, s. 98.

³² B. Rutkowski, *op. cit.*, s. 98; J. Kłoczowski, P. Kowal, *op. cit.*, s. 20. Bączkowski był jednym z wielu obcokrajowców, którzy byli obiektem zainteresowania i którzy współpracowali z amerykańskimi władzami przeciw Sowietom. Zob. np. A. Mazurkiewicz, *Uchodźcy polityczni z Europy Środkowo-Wschodniej w amerykańskiej polityce zimnowojennej (1948–1954)*, Warszawa–Gdańsk 2016.

³³ Wyciąg z raportu „Ami” z dnia 15 III [19]69 [r.] ze spotkania z „Makotą” [w:] P. Libera, *Zwalczanie ruchu prometejskiego w Polsce Ludowej: wstęp do badań. Część 2*, „Historia i Polityka” 2011, nr 5, s. 229.

³⁴ Do nielicznych tekstów poświęconych działalności pisarskiej Bączkowskiego należy: P. Libera, *Włodzimierz Bączkowski i jego współpraca z paryską „Kulturą”* [w:] *Giedroyc a Ukraina...*, s. 104–121.

TEKST ŹRÓDŁA

1949 maj 10, bm – Tajny raport CIA na temat Włodzimierza Bączkowskiego

^a3165.0535^a

Zatwierdzono do publikacji 2000/05/22: CIA-RDP83-00415R002900080004-7^b

**Klasyfikacja tajne/Tylko dla funkcjonariuszy USA^c
Centralna Agencja Wywiadowcza
Raport Informacyjny**

**Raport nr [d]
CD NO.^c**

Kraj: Liban/Polska

Data rozdz[ielenia]: 10 maja 1949 [r.]

Temat: Włodzimierz Bączkowski

II[ość] stron: 3

Miejsce pozyskania: [f]

II[ość] załączników

Data info[rmacji]: [g]

Dodatek do raportu nr^h

1. Włodzimierz Bączkowski [i] urodził się około czterdziestu ośmiu lat temu w pobliżu Kijowa, na rosyjskiej Ukrainie¹, i jest absolwentem Wydziału Filozofii Uniwersytetu Lwowskiego² w Polsce.

2. W 1928 r. Bączkowski pracował we Lwowie dla „Biuletynu Polsko-Ukraińskiego”³, organu Unii⁴ Polsko-Ukraińskiej, ruchu politycznego kierowanego przez Hołówkęⁱ (in^k), ukraińskiego posła do polskiego sejmu w latach 1920–1928⁵. Celami tego ruchu

^{a-a} Wpisano odręcznie. Z lewej strony numeru nieczytelny dopisek.

^b Z lewej strony nieczytelna pieczętka.

^c Z prawej strony nieczytelny dopisek.

^d Ciąg znaków ocenzurowany (zaczerniony) przed publikacją.

^e Tak w oryginale. Prawdopodobne rozwinięcie: Closed document numer desygnator.

^f Lokalizacja ocenzurowana (zaczerniona) przed publikacją. Z prawej strony tekst pisany odręcznie – ocenzurowany (zaczerniony) przed publikacją.

^g Data ocenzurowana (zaczerniona) przed publikacją.

^h Z prawej strony nieczytelne adnotacje lub znaki.

ⁱ Powyżej akapitu ocenzurowano (zaczerniono) przed publikacją duży początkowy fragment dokumentu.

^j W oryginale: Cholovko.

^k W oryginale: fnu, co oznacza: first name unknown – pierwsze imię nieznanne.

¹ W. Bączkowski urodził się 26 III 1905 r. w okolicy jeziora Bajkał. B. Rutkowski, *op. cit.*, s. 93.

² Ukończył filologię angielską na Wydziale Humanistycznym (istniał od roku akademickiego 1926/1927, po podziale Wydziału Filozoficznego na Humanistyczny oraz Matematyczno-Przyrodniczy) Uniwersytetu Warszawskiego. B. Rutkowski, *op. cit.*, s. 93; *Historia wydziału (1816–1945)*, http://www.wh.uw.edu.pl/szablon.php?id=211&id_kat=21 (dostęp 11 II 2017 r.).

³ „Biuletyn Polsko-Ukraiński” ukazywał się dopiero od 1932 r. w Warszawie.

⁴ Powinno być „Stowarzyszenia” lub „Towarzystwa”.

⁵ Chodzi o Tadeusza Hołówkę (1889–1931), który był polskim posłem (rodzina ziemiańska zesłana na Syberię) i to w dodatku Sejmu RP III kadencji (1930–1935), naczelnikiem Wydziału Wschodniego MSZ (1927–1930), prometeistą i zwolennikiem porozumienia polsko-ukraińskiego. Zob. np. I. Werschler, *Z dziejów obozu behwederskiego. Tadeusz Hołówko – życie i działalność*, Warszawa 1984.

były: solidarność polsko-ukraińska, polsko-ukraińska autonomia [*sic!*] w Polsce, jak też utworzenie odrębnej Ukrainy złożonej z rosyjskiej i polskiej części⁶. **Bączkowski** pracował dla tego ruchu do 1935 r.⁷, kiedy opuścił Lwów i wyjechał do Warszawy po śmierci **Hołówki**⁸, który został zabity przez Ukraińców⁸.

3. W 1935 r. **Bączkowski** dołączył do **ruchu prometeuszowskiego**⁹, którym kierował polski rząd, szczególnie Sztab Generalny armii¹. Aktywność prometejska miała dwójką naturę: jawna propaganda i polityka oraz wywiad. Na tym ostatnim polu Prometeusz zorganizował służby wywiadowcze na terytorium sowieckim, tajne ruchy przeciw sowieckiemu rządowi, etc. Prometeusz rozprzestrzenił się i został zjednoczony z ruchem noszącym tę samą nazwę w Niemczech, gdzie „biali”, rosyjscy emigranci działali aktywnie za zgodą i przy współpracy władz niemieckich¹⁰.

4. W Warszawie Prometeusz miał instytut badań i propagandy zwany „Instytut Wschodni”¹¹ (Instytutem Wschodnim), prowadzony przez **Siedleckiego**¹¹ (in), profesora uniwersyteckiego i senatora, i kierowany przez **Olgerda Górkę***. **Bączkowski** był szefem sekcji prasowej. Instytut drukował wiele antysowieckich publikacji, w tym „**Orient**” po francusku, angielsku i niemiecku, „**Biuletyn Polsko-Ukraiński**” po polsku i „**Problemy Europy i Wschodu**”¹² po polsku. W 1936 r. **Bączkowski** był delegatem polskiego Prometeusza na antysowiecki kongres w Berlinie.

5. W 1939 r. **Bączkowski** uciekł do Rumunii i stamtąd do Palestyny. Dołączył do polskiego Drugiego Biura^m w Jerozolimie i został szefem sekcji spraw sowieckich, która była zajęta szczególnie studiowaniem sowieckiej prasy.

6. Od 1946 r., po likwidacji polskiego Drugiego Biura – biura armii generała **Andersa**¹³, które było blisko związane i subsydiowane przez brytyjski wywiad, **Bączkowski** został szefem polskiej sieci informacyjnej działającej na ograniczoną skalę, ale zawsze zależnej od generała **Andersa** i związanej z brytyjskim wywiadem. Jako przykrywkę sieć

¹ *W oryginalnej*: General Staff of Army. Tłumaczenie w tekście odpowiada formie pierwotnej, która może wynikać z różnego sposobu określania struktury dowódczej w Polsce i USA.

¹ *Tak w oryginalnej*. Dalej w nawiasie znalazło się tłumaczenie nazwy na język angielski.

^m *W oryginalnej*: Deuxième Bureau. Taką nazwę stosuje się do francuskiego wywiadu, w Polsce jego odpowiednikiem był Oddział II Sztabu Generalnego/Głównego WP.

⁶ Jest to przeinaczenie – Polska nie popierała i nie zobowiązywała się oddać Ukrainie Małopolski Wschodniej, a widziała Ukrainę na wschód od rzeki Zbrucz.

⁷ Informacja niejasna i błędna. Trudno stwierdzić, co miało być wydarzeniem kończącym pracę **Bączkowskiego** w Towarzystwie Polsko-Ukraińskim. Ze Lwowa wyjeżdżać nie musiał, gdyż już mieszkał w stolicy.

⁸ T. Hołówko został zastrzelony przez członków OUN 29 VIII 1931 r. w Truskawcu. Podejrzewano, że mimo ukraińskich wykonawców za zamachem stali Sowietci.

⁹ Informacja błędna. Trudno wskazać moment akcesu do ruchu, ale nie był to 1935 r.

¹⁰ Informacja o zjednoczeniu jest zbyt daleko idącą interpretacją wydarzenia, choć zarówno Polska, jak i Niemcy, Japonia, Wielka Brytania i Francja interesowały się ruchem prometejskim. Różne kraje, w tym Niemcy i Japonia, próbowały wykorzystać nierosyjskie narody ZSRS oraz samych Rosjan przeciw władzom sowieckim, chociaż III Rzesza widziała w ukraińskich nacjonalistach broń także przeciw Polsce.

¹¹ Stanisław Siedlecki (1877–1939) – współzałożyciel IW i jego prezes od powołania placówki w 1926 r. do maja 1939 r., senator I (1922–1927) oraz IV (1935–1938) kadencji.

¹² Poprawny tytuł to: „Problemy Europy Wschodniej”.

¹³ W. Bączkowski związał się z Ekspozyturą „T” Oddziału II Sztabu Naczelnego Wodza, ale musiał mieć jakiś kontakt z wywiadem (Oddziałem II) Armii Polskiej na Wschodzie gen. Władysława Andersa.

Bączkowskiego wykorzystywała dom wydawniczy zwany „Reduta” (Reduta^a), którego główna siedziba jest teraz w Bejrucie i którego nominalnym prezesem jest polski ksiądz dr **Kantak**¹⁴, opisany przez źródło jako stary „chochoł, który jest kompletnie nierozumny i nieaktywny, nawet w swoich religijnych obowiązkach”.

7. „Reduta” ma polską prasę drukarską i już opublikowała kilka książek, w tym **Bączkowskiego**, kilka polskich utworów literackich, książkę o polskiej historii i kilka pamfletów, wszystkie po arabsku. W ramach działalności „Reduty” **Bączkowski** publikuje „tajny” polityczny biuletyn (w ośmiu kopiach) na temat spraw Środkowego Wschodu¹⁵. W rzeczywistości ten biuletyn nie zawiera niczego tajnego, ponieważ materiał zawarty w tymże bazuje głównie na doniesieniach lokalnej prasy, jak twierdzą źródła. Budżet „Reduty” w 1948 r. wynosił pięć tysięcy funtów szterlingów, które zostały wykorzystane do pokrycia kosztów publikacji, jak też wydatków **Bączkowskiego** na jego biuletyn i służbę wywiadowczą.

8. **Bączkowski** jest autorem *Towards an Understanding of Russia*, dobrze udokumentowanej książki o Sowieckiej Rosji, która została opublikowana po angielsku w 1947 r.¹⁶

9. Zygmunt **Zawadowski**¹⁷, minister polskiego [rządu] londyńskiego w Libanie, jest członkiem siatki **Bączkowskiego** i odbiera większość raportów siatki, które przesyła do Londynu, jak podają źródła.

10. **Bączkowski** jest opisany przez źródło jako „jeden z filarów ruchu prometeuszowskiego”. W okresie między wojnami światowymi I i II był blisko związany z II Oddziałem polskiego Sztabu Generalnego i niebezpośrednio związany z polskim Ministerstwem Spraw Zagranicznych i Ministerstwem Spraw Wewnętrznych. Pułkownik Tadeusz **Schaetzel**¹⁸, szef II Oddziału od 1927 r. do 1930 r. i potem szef Departamentu Politycznego w polskim Ministerstwie Spraw Zagranicznych, także był związany z ruchem prometeuszowskim i – według źródła – był pod silnym wpływem **Bączkowskiego**.

11. Źródło^o twierdzi, że **Bączkowski** jest bezsprzecznie jednym z wielu „specjalistów” w ruchu prometeuszowskim i że dobrze rozumie:

a) zarówno oficjalną, ideologiczną podstawę ruchu, jak i jego nieoficjalne, ukryte, antysowieckie cele;

^a W oryginalnej zapisano angielskie tłumaczenie: Redoubt.

^o Na lewym marginesie adnotacja ocenzurowana (zaczerziona) przed publikacją.

¹⁴ Kamil Stefan Juliusz Kantak (1881–1976) – ksiądz, historyk, powrześniowy jeńiec i kapelan armii Andersa, od 1943 r. w Bejrucie. I.P. Maj, *op. cit.*, s. 189.

¹⁵ Zapewne chodzi o „Sprawy Bliskiego i Środkowego Wschodu”. Użyte w tekście określenie Środkowy Wschód to Bliski Wschód – ten termin funkcjonuje w języku polskim w odniesieniu do Palestyny i krajów pobliskich.

¹⁶ W. Bączkowski, *Towards an Understanding of Russia. A Study in Policy and Strategy*, Jerusalem 1947. Pierwotnie książka ukazała się w języku polskim pt. *Rosja wczoraj i dziś: studium historyczno-polityczne*, Jerozolima 1946. B. Rutkowski, *op. cit.*, s. 98.

¹⁷ Zygmunt Zawadowski (1899–1978) – pracownik konsularny i dyplomata. Od jesieni 1943 r. był konsulem w Bejrucie, a od 1944 r. posłem w Syrii – do 1946 r. i Libanie – do 1956 r.

¹⁸ Tadeusz Schaetzel (1891–1971) – oficer wywiadu, attaché wojskowy, szef Oddziału II Sztabu Głównego WP (1926–1929), dyplomata, kierownik Wydziału Wschodniego MSZ (1931–1934), wicedyrektor Departamentu Politycznego MSZ (1934–1935), poseł na Sejm III i IV kadencji (1930–1938), w czasie wojny na emigracji.

b) historię założenia i rozwoju tego ruchu, który rozprzestrzenił się do innych krajów – Polski, Niemiec, Francji, Turcji i innych;

c) ludzi, którzy są aktywni w tym ruchu.

12. Źródło^p wskazuje, że trzeba także sobie zdać sprawę, iż:

a) sowieckie organizacje wywiadu politycznego, które spenetrowały ruch prometeuszowski z pomocą podstawionych osób z Kaukazu, bez wątplenia muszą wiedzieć o roli, jaką odegrał **Bączkowski**.

b) z powodu jego aktywnej pracy w Prometeuszu, źródło zapewnia, że **Bączkowski** jest znany również oficjelom innych narodów. By to zobrazować, źródło relacjonuje podróż do Turcji, którą **Bączkowski** odbył jesienią 1942 r. pod przykrywką polskiego kuriera dyplomatycznego przewożącego pocztę dyplomatyczną z Kairu do polskich placówek dyplomatycznych w Ankarze i Stambule. Turecka policja polityczna, twierdzi źródło, natychmiast odkryła w kurierze osobę **Bączkowskiego** i obserwowała jego działania w Turcji. Także, źródło podaje, że tydzień po wyjeździe **Bączkowskiego** z Turcji jeden z czołowych/głównych niemieckich propagatorów ruchu prometeuszowskiego przyjechał do Stambułu z Berlina. Chciał się zobaczyć z **Bączkowskim** i szukał go skrzętnie w Stambule. Źródło wierzy, że Brytyjczycy również wiedzieli o pracy i celach **Bączkowskiego**.

13. **Bączkowski**^q, który był na Środkowym Wschodzie przez większość II wojny światowej, oficjalnie trzymał się z dala od polskiego II Oddziału (który został przeniesiony z Polski), ale był faktycznie blisko związany z tym Oddziałem poprzez jego Biura Wykonawcze [*sic!*] w Jerozolimie. W czasie pobytu w Jerozolimie **Bączkowski** ożenił się z polską uciekinierką.

14. Źródło opisuje **Bączkowskiego** jako osobę, która jest bez wątpienia inteligentna i która ma twardy, dobrze zrównoważony charakter i wielki zapał do swej pracy. Dobrze zna Związek Sowiecki, kraj i jego lud, i stale bada ZSRS, zapewnia źródło.

*^[r] Olgierd **Górka**, który służył polskiemu rządowi londyńskiemu w czasie wojny, najwyraźniej przekierował swą lojalność do rządu warszawskiego¹⁹.

DEP. STANU	*	MARYNARKA		NSRB ²⁰		ROZDZIELNIK		
ARMIA	*	LOTNICTWO		FBI				

Źródło: CIA, <https://www.cia.gov/library/readingroom/document/cia-rdp83-00415r002900080-004-7>.

^p Na prawym marginesie adnotacja ocenzonej (zaczerniona) przed publikacją.

^q Na lewym marginesie adnotacja ocenzonej (zaczerniona) przed publikacją.

^r Krótki fragment ocenzonej (zaczerniono) przed publikacją.

¹⁹ Olgierd Górka (1887–1955) – sekretarz generalny IW (1931–1939), inicjator przekształcenia Kursów Wschodoznawczych przy IW w Szkołę Wschodoznawczą, w czasie wojny kierował Wydziałem

STRESZCZENIE

O tym, że w archiwach służb wywiadowczych jest wiele interesujących dokumentów, nie trzeba nikogo przekonywać. W ich zasobach znajduje się też wiele materiałów dotyczących Polski i jej obywateli. Do tej grupy należy zaliczyć tajny raport CIA na temat Włodzimierza Bączkowskiego, znanego głównie z działalności prometejskiej. Publikowany dokument został udostępniony przez Centralną Agencję Wywiadowczą na wniosek Bartosza Rutkowskiego, który następnie zamieścił go w czasopiśmie „Nowy Prometeusz”. Dlaczego więc warto jeszcze raz go opublikować? Raport z 10 maja 1949 r. nie został bowiem odpowiednio opracowany, choć zawiera przeinaczenia lub nieścisłe informacje. Na trzystronicowy dokument należy zwrócić uwagę nie tylko ze względu zawarte w nim wiadomości (prawdziwe i błędne), lecz także ze względu na czas jego powstania i ocenzurowanie dużej wstępnej części raportu mimo upływu przeszło 60 lat.

Słowa kluczowe: ruch prometejski, „Nowy Prometeusz”, CIA, raport informacyjny, Włodzimierz Bączkowski.

SUMMARY

The fact that intelligence services archives include many interesting documents is unquestionable. The resources include many materials concerning Poland and its citizens. This group should include the secret CIA report on Włodzimierz Bączkowski, known mostly from the Promethean activities. The document was made available by the Central Intelligence Agency upon the motion of Bartosz Rutkowski, who published it in the “Nowy Prometeusz” magazine. Why it is worth publishing it again? The report of 10 May 1949 was not prepared properly and includes misinterpretations and incorrect information. This three-page document is noteworthy not only because of the information (regardless of its accuracy) that it contains but also the period of its origin and the large initial part of the report censored even after 60 years.

Key words: Promethean movement, “Nowy Prometeusz”, CIA, information report, Włodzimierz Bączkowski.

Spraw Narodowościowych przy londyńskim Ministerstwie Informacji i Dokumentacji. W 1945 r. opowiedział się po stronie Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej i wrócił do Polski, gdzie w następnym roku został dyrektorem Biura do spraw Żydowskich, a w 1947 r. konsulem generalnym w Jerozolimie. Po powrocie do kraju w 1952 r. podjął pracę na UW. W polityce krajowej nie odgrywał większej roli, choć wstąpił do Stronnictwa Demokratycznego i otwarcie krytykował mikołajczykowskijskie Polskie Stronnictwo Ludowe. I.P. Maj, *op. cit.*, s. 181–182.

²⁰ National Security Resources Board – rada powołana na podstawie National Security Act (1947); jej zadaniem było doradzanie prezydentowi USA w kwestii mobilizowania zasobów na wypadek wojny. M.J. Hogan, *A Cross of Iron. Harry S. Truman and the Origins of the National Security State 1945–1954*, Cambridge 2000, s. 210.